EENIGE MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE BEELDEN EN FRAGMENTEN VAN BORO- BOEDOER IN 1896 GESCHONKEN AAN Z. M. DEN KONING VAN SIAM

(met 9 platen)

DOOR

T. VAN ERP.¹

In 1896 maakte de Koning van Siam eene langdurige reis over Java.

Tijdens een verblijf ook te Buitenzorg gaf Z. M. den toenmaligen Landvoogd het verlangen te kennen, zoo mogelijk een Boeddha-beeld van Boroboedoer mee te nemen.

Z. E. de Gouv.-Generaal deed den Koning toezegging in dien geest, doch uit de ter zake gevoerde briefwisseling blijkt, dat den Resident van Jogjakarta in overweging werd gegeven, den Koning zoo mogelijk genoeg te doen nemen met een der beelden van het Residentie-erf te Jogja. Hieromtrent zij verwezen naar het schrijven van den 1^{en} Gouv. Secretaris dd. 10 Juni 1896 N°. 1185 (Bijl. A). Het blijkt tevens dat laatstgenoemde beelden den Koning maar matig bevielen, omdat de meeste door bijwerking met pleister of bestrijking met kalk, teer of verf veel van hun oorspronkelijk karakter en hunne schoonheid hadden ingeboet (zie het schrijven van den Resident van Jogja dd. 13 Juli 1896, Bijl. B).

De Koning ontving toch later, ingevolge bekomen machtiging, te Jogjakarta vijf beeldwerken uit de loods bij Tjandi Prambanan (telegram van den Alg. Secretaris dd. 17 Juli 1896 N°. 270, Bijl. C.), nadat het Bestuur der Archaeologische Vereeniging

¹ Deze mededeelingen werden ult^o 1910, tijdens de restauratie van den Boroboedoer, door mij opgesteld en aan de Directie van het Bat. Gen. ter publiceering aangeboden. Door het in 't ongereede raken van de illustraties werd de verschijning van het opstel vertraagd, met dit gevolg dat het eerst thans eene plaats vindt in de „Bijdragen”.

aldaar had geadviseerd, dat die beelden «zonder eenig bezwaar konden worden gemist».

Intusschen bleef de Koning zijne zinnen zetten op een beeldwerk van Boroboedoer.

Toen Z. M. zich van uit Jogja naar dezen bouwval had begeven, bleek Haar verlangen zich zelfs verder uit te strekken dan het bezit van «een Boeddha-beeld», waarvan in de officiële correspondentie nog steeds sprake is geweest. (Zie het schrijven van den 1^{en} G. S. dd. 10 Juni 1896 N°. 1184, Bijl. D.) In het telegram van den Resident van Kedoe dd. 4 Juli N°. 250 (Bijl. E.) lezen we o.m. dat verlangd worden:

«Vijf Boeddha-beelden in verschillende (hand)houdingen, twee leeuwen en eenige ornamenten, ook het eenigste voorhanden exemplaar raksasa, staande voor den pasanggrahan; van het overige gevraagde zijn meerdere exemplaren voorhanden».

«Door inwilliging van het verzoek wordt kunstwaarde niet geschonden».

Daarop volgt de toestemming van den Gouv.-Generaal luidens het telegram van den A. S. dd. 5 Juli N°. 212^a (Bijl. F.).

Uit het Residentie-archief te Magelang blijkt verder, dat bovengenoemde beelden en fragmenten voor rekening van den lande naar Semarang zijn vervoerd met 8 ossenkarren en a/b. van het stoomschip Chamrone naar Bangkok zijn overgebracht.¹

Tot zoover de feiten.

Geruimen tijd daarna gingen er van de zijde der H.H. Patijn en Niermeijer in afkeurenden zin stemmen op over de wegvoering dezer beelden. Dr. Groneman repliceerde. De bedoelde artikelen waren de volgende:

Mr. J. A. N. Patijn. «Over het verdwijnen van Boroboedoer», Kroniek van 13 October 1900, gedeeltelijk overgenomen in het November-nummer van het Tijdschrift v. N. I. 1900, p. 719 en geheel in Soer. Handelsblad 1 December 1900.

Dr. I. Groneman. «De Boroboedoer bouwval». T. v. N. I. 1901, p. 316 e. v. Des schrijvers weerlegging komt in het kort

¹ Omtrent het in hetzelfde jaar meenemen van beelden uit den Oosthoek bracht Monografie II der Oudheidkundige Commissie „Tjandi Singasari en Panataran“, 1909, ons licht op pag. 52. Daar wordt vermeld, dat twee beeldwerken, waaronder de 1.70 M. hooge, „zeer fraaie“ ganeça van Singasari, werden overgebracht naar Bangkok. Zie verder aldaar op p. 83 in het Literatuur-overzicht de karakteriseering van deze schenking door den Heer G. P. Rouffaer.

hierop neer, dat *geen beelden* en *geen unica* zijn weggevoerd en dat met slechts acht Javaansche ossenkarren niet veel belangrijks kan zijn versleept!

J. F. Niermeijer. «Javaansche Hindoe-beelden te Bangkok en elders» met naschrift van Mr. J. A. N. Patijn, idem p. 470 e. v.

Dr. I. Groneman. «Nog eens de Boroboedoer», idem p. 790 e. v.

We zullen op deze polemieek niet verder ingaan.

De weggeschonken stukken zullen hieronder worden besproken en daaruit zal den lezer blijken, hoe zeer het bejammerd moet worden, dat indertijd den Koning van Siam zooveel vrijheid is gelaten in de keuze der verlangde beeldwerken; te meer, daar aanvankelijk slechts toezegging was gedaan voor één Boeddha-beeld.

A. De vijf Boeddha's.

We hebben reeds in 1907 een der mandoers van het vaste Boroboedoer-personeel ter zake om inlichtingen gevraagd. Deze man wist zich nog te herinneren wat er in 1896 onder zijne persoonlijke leiding was weggevoerd.

Meegenomen zouden zijn vijf Dhyani-Boeddha's t. w.:

een Akshobhija uit een nis der derde gaanderij, Oost.

„ Ratnasambhawa „ „ „ „ tweede „ „ Zuid.

„ Amitabha „ „ „ „ omgang „ „ West.

„ Amoghasiddha „ „ „ „ „ „ Noord.

„ Wairotjana „ „ „ „ vierde gaanderij, „

m. a. w. van de zes op Boroboedoer aanwezige en door handhoudingen verschillende typen werden er vijf uitgekozen. Het zesde type, zetelende in de opengewerkte dagobs, zou volgens onzen zegsman niet in het medegenomene vertegenwoordigd zijn geweest.

Veel later kregen wij de officiële briefwisseling onder oogen; het telegram van den Resident van Kedoe, vervat in Bijl. E., bevestigde volkomen de mededeelingen van genoemden mandoer. Hij wist dan ook zonder aarzelen de plaatsen aan te wijzen, van waar de beelden waren weggenomen. Het bleek zoowaar dat drie beelden waren weggehaald *uit geheel gave nissen!* Één Boeddha is verwijderd uit een nis, die gedeeltelijk behouden was; de vijfde nis, die haar kostbaren inhoud heeft moeten afstaan, was grootendeels vernield.

Hoewel wij de weggevoerde beelden niet uit eigen aanschouwing kennen, mogen wij gereedelijk aannemen, dat met deze vijf eenige der fraaiste exemplaren zijn verdwenen. De Boeddhisten-Koning heeft uit den aard der zaak met kennersblik rondgekeken en volgens mededeeling van ooggetuigen werd het «krijt-kruisje», dat aangebracht werd op de stukken, die men waardig achtte pagode of paleis te Bangkok te sieren, na veel wikken en wegen geplaatst.

Men is allicht geneigd te denken, dat het weghalen van vijf Dhyani-Boeddha's van de reuzen-stoepa, waar eens 504 beelden voor den geloovige het ontstaansbegrip vertolkten van de heil-leer, van weinig beteekenis is. Een buitenstaander denkt hierbij misschien aan «de turfjes in het veen». De slotzin van meergenoemd telegram van den Resident van Kedoe luidt dan ook geruststellend en zakelijk: «Door inwilliging wordt kunst-waarde niet geschonden».

Doch wie de oudheden van Java in het algemeen en Borobodoer in het bijzonder wat intiemer kent, oordeelt anders. Die weet, dat, hoezeer ook de conceptie dezer stoepa een geestesschepping is van één geniaal kunstenaar, het reusachtige bouwwerk zelve het arbeids-resultaat is van zeer ongelijke individuen, werkende wellicht gedurende verscheidene geslachten, en van kunstenaars en van kunst-ambachtslieden; zij het ook, dat het kunnen dezer laatsten in de toen heerschende bloei-periode op een hoog peil stond.

In aesthetisch opzicht kan dus een groote kloof bestaan tusschen een Boeddha-beeld en een Boeddha-beeld.

Er is daarom geen twijfel, of het verlies van vijf der schoonste, geheel gave, beelden moet wel degelijk afbreuk hebben gedaan aan de kunstwaarde van het geheel.

Het bovenstaande zal sterker spreken uit nuchtere cijfers. Wij hebben daartoe van den toestand der Boeddha-beelden een tabellarisch overzicht samengesteld (Bijl. G.) en daaruit blijkt het volgende.

Van de oorspronkelijk aanwezige 504 beelden zijn er thans, exclusief de beide Boeddha's vóór de pasanggrahan, gelukkig nog 139, die nagenoeg gaaf zijn. Van deze evenwel zijn er betrekkelijk weinige, die het aesthetisch gevoel ten volle bevredigen.

Dit laatste klinkt misschien ongelooflijk voor hen, die niet

vertrouwd zijn met het wezen van deze Oostersche kunst. Toch baart het geen verwondering, wanneer men zich rekenschap geeft van het karakter en de idealen der Indische sculptuur.

Deze openbaren zich misschien wel het zuiverst in de uitbeelding van den Boeddha. Met ter zijde stelling, van een goed deel naturalisme, streeft de beeldhouwer vóór alles naar het ideale, het geestelijke, naar iets hoogers dan physische schoonheid; met negatie van realistische vormen-spraak, van anatomische eischen, van alle bekoring, die uit kan gaan van gedetailleerde spierwerking, streeft de Boeddhistische kunstenaar naar een diepere, sobere, geestelijke schoonheid, welke meer spreekt tot het gemoed dan tot het oog alleen.

Het is duidelijk, dat bij zulke teedere kunsteischen de meesterstukken schaarsch worden.

Wie nimmer het verschil in aesthetische waarde zag tusschen de hier bedoelde gelijksoortige beelden, neme b.v. den indruk van een gewoon Boeddha-beeld van Boroboedoer goed in zich op en richte dan zijn schreden naar het interieur van Tjandi Mendoet en beschouwe daar het groote Gautama-beeld met de beide Bodhisattwa's, of bekijke eene afbeelding der bekende Boeddha-kolossen van Anoeradhapoera (Ceylon).

Hieraan kan nog toegevoegd worden, dat ter wille van de algeheele fotografische opname van Boroboedoer, waarvoor het Indische Gouvernement in 1907 een ruim bedrag beschikbaar stelde, de verschillende Boeddha-typen elk afzonderlijk op groot formaat moesten worden gefotografeerd, maar dat het niet dan na veel wikken en wegen, na herhaaldelijk vergelijken, gelukken mocht van elk der typen een fraai en gaaf specimen te vinden.

Wij hebben van de gefotografeerde beelden, dus van de fraaiste die ons oog kon vinden, een verzamelbeeld gemaakt op verkleinde schaal (plaat 1). Men vergelijke dit met de kartons van Van Kinsbergen uit diens Boroboedoer-portefeuille, en lette vooral op zijne kartons 4, 5 en 7. Men zal die fraaie beelden thans te vergeefs en op onze verzamelfoto en op den Boroboedoer zoeken!

Eere zij den artiest Van Kinsbergen, die in zijne fotografische negatieven alles gaf, wat fotografie kan geven; eere vooral ook den ontvankelijke, wiens aandacht immer ging naar het schoonste, wien het gegeven was in 1873, lang voor dat de wegvoering naar Bangkok tot stand kwam, de verborgen schoonheid

der heerlijkste Boeddha-beelden te voelen en te vertolken.¹

Wij vermelden hier nog dat slechts *vier* der medegenomen 5 Boeddha-typen, wier beeltenis bijdroeg tot de glorie van het «Mahayana» van Midden-Java, het Hinayanistische Siam zouden betreden; een der vijf ontglipte toch tijdens het embarkement ter reede van Semarang aan den stalen laadtros en verdween in de diepte!

Mr. Patijn deelt nog mede, dat de beelden na aankomst te Bangkok, vóór het paleis werden ten toon gesteld en dat te hunner eere groote Boeddhistische feesten werden gegeven, waarop honderden priesters waren uitgenoodigd.

Nadien werden alle van Java afkomstige stukken uitgestald onder twee *sala's* (pendopo's) in de onmiddellijke nabijheid van het koninklijk paleis op den linker Menam-oever, naast de zeer heilige *Wat-Phra-Keo*. Van den Heer J. Homan van der Heide vernamen wij, dat aan de Dhyani-Boeddha's sinds ca. 1909 een plaats is ingeruimd hoog op de tinnen van genoemde «Gouden Pagode».

B. Twee leeuwen [Singha's].

Het mag als bekend worden ondersteld, dat een vrij groot aantal singha's bijdroegen tot den sier van de Boroboedoer-stoepea.

Men vindt ze in verschillende grootten en houdingen, doch allen van hetzelfde welbekende Midden-Javaansche type.

Drie variëteiten kunnen worden aangewezen, welke men afgebeeld vindt op de illustratie, plaat 2.

Van het grootste type A waren oorspronkelijk vermoedelijk slechts twee exemplaren aanwezig. Volgens het handschrift van Cornelius, dateerende van 1814, en berustende in het Museum van Oudheden te Leiden², zouden er acht van die groote singha's geweest zijn, doch er zal elders gelegendheid zijn uiteen

¹ Jammer dat eenige der fraaie cliché's zoodanig hebben geleden, dat ze voor verdere reproductie onbruikbaar zijn; zoodat alleen de weinige nog bestaande, thans ruim dertig jaar oude afdrukken in onvermijdelijk verflitsende tonen al flauwer en flauwer gaan getuigen van Van Kinsbergen's meesterschap.

² In het handschrift te Leiden loopt de beschrijving tot aan de vierde gaanderij; de rest schijnt verloren te zijn gegaan. De Oudheidkundige Commissie op Java bezit, dank zij de zorg van wijlen Dr. J. Brandes, een copie benevens fotografische reproducties naar Cornelius' origineele teekeningen.

te zetten, dat dit onjuist is. Ook uit Wilsen's artikel over Boroboedoer, voorkomende in het T. v. I. T. L. en V. K. deel I, 1853, maken we op, dat de groote leeuwen alleen den toegang tot de Wester-face flankeerden, en dat er dus niet meer dan twee zijn geweest. Waar die eene groote singha gebleven is konden we niet nagaan.

Het type B is veel kleiner en onderscheidt zich van het voorgaande door een gevariëerde houding. Bij type A rusten de voorpooten op de voetplaat en is de kop recht naar voren gewend. Bij type B is een der voorpooten opgeheven en de kop een weinig zijwaarts gekeerd.

Momenteel zijn er slechts twee exemplaren van voorhanden. Deze werden bij de jongste ontgraving van het tempelterrein aangetroffen op de Ooster-zijde, dicht bij en ter weerszijde van de onderste trap. Beiden zijn deerlijk gehavend, de voetplaten met gedeelten der pooten zijn vernield en bij een der stukken is bovendien de romp in tweeën gebroken. Doch van elk kwamen voldoende fragmenten te voorschijn om ze te goeder tijd nog tot een dragelijk geheel te hechten. Het zijn pendantstukken, die met de achterhand naar den tempel stonden, den buiten-voorpoot opgeheven, den kop een weinig binnenwaarts naar het toegangstrottoir gewend. De pose komt dus overeen met die der kleine leeuwjes, zittende in de muilen der makara's, welke het beneden-ornament vormen van de boomen der onderste trappen.

Op het tempelterrein vinden we nog twee singha's van hetzelfde type B, die evenwel nimmer voltooid werden. Ook hiervan is een exemplaar op de illustratie zichtbaar. Het zijn schetsmatig behouwen stukken, die doen vermoeden, dat het de bedoeling geweest is der bouwmeesters ook op de Noord- en Zuidzijde dergelijke singha's van het type B naast de toegangen te plaatsen.

Eindelijk is op Boroboedoer nog een derde soort, type C, aanwezig, mede op de illustratie voorgesteld door een geacheveerd en een onafgewerkt exemplaar; deze singha's zijn weer kleiner dan die van het type B en hebben volmaakt dezelfde pose als het type A.

Momenteel is het type C nog slechts vertegenwoordigd door twee exemplaren, die vrij gaaf zijn. Van tien andere zijn nog brokstukken aanwezig en voorts zijn er zeven onafgewerkte exemplaren voorhanden.

Twee zeer fraaie en gave singha's van het type C, sieren op het oogenblik den opgang naar de voorgalerij der residents-woning te Magelang; vermoedelijk zijn deze in den tijd van Resident Hartman (1835), die op Boroboedoer een flinken schoonmaak liet houden, weggevoerd.

Met zekerheid kan geconstateerd worden, dat een der naar Siam verhuisde leeuwen behoort tot het type B. Het volkomen gave stuk is zichtbaar op Van Kinsbergen's foto N° 1 (Plaat 3), noordelijk van de trap, die tegen den noord-westhoek van de breede omgang was aangestapeld. En hiermede is het *eenige ongeschonden exemplaar van dit type verdwenen*.

Omtrent de pose van den anderen kleinen leeuw hebben wij geen zekerheid kunnen krijgen. Volgens verklaring van inlanders zou het type C geweest zijn.

Eenstemmig luiden de mededeelingen, dat de beide exemplaren gaaf waren. Het laat zich hooren, dat ook hier de selectie met zorg plaats had, dat het beste verdween.

Omtrent de oorspronkelijke plaats der kleine singha's type C verkeerden we tot het jaar 1903 nog in het onzekere.

Het eerste licht in deze kwestie werd ontstoken door wijlen Dr. Brandes, naar aanleiding van opmerkingen, gemaakt door Pastoor P. J. Hoevenaars, destijds hoofd der R. K. Missie te Mendoet. Hieromtrent zij verwezen naar de mededeelingen in de «Oudheidkundige Rapporten» 1903, blz. 4 en 5.

Het is gebleken, dat een achttal der hierbedoelde kleine singha's oorspronkelijk twee aan twee stonden op den plateau-vloer, tegen de achterzijden der vier hoogste poorten, op de wijze als verduidelijkt is op plaat 4.

Voorts onderstelde Dr. Brandes, dat dergelijke leeuwen ook de opgangen flankeerden in de drie hoger gelegen cirkelvormige terrassen. Wij hopen later uiteen te zetten, dat deze onderstelling onjuist is. De overige singha's hebben onzes inziens gestaan achter de poorten in enkele gaanderijen.

Bij G. B. van 18 Januari 1910 N° 19 heeft het Gouvernement nieuwe fondsen toegestaan voor aanvullende restauratiën aan de Boroboedoer-stoepe. Hierbij is er op gerekend den hoogsten gaanderij-muur, dus die, welke het plateau omsluit, zooveel mogelijk te completeeren met de opgegraven fragmenten. De opengewerkte dagobs zullen op enkele na gerestaureerd worden

en de hoofddagob prijkt nu reeds met haar vroeger silhouet. Kortom, spoedig zal het gedeelte der stoepa, gelegen boven de vierde gaanderij voor een groot deel teruggebracht zijn in den oorspronkelijken staat. Ook de nog beschikbare singha's zullen dan herplaatst worden en daarbij zullen wij het wegschenken van volkomen gave exemplaren aan den Siameeschen Vorst blijvend betreuren.

C. Eenige ornamenten.

Wij hebben getracht door ondervraging van inlandsche ooggetuigen zoo nauwkeurig mogelijk te weten te komen, welke der verdwenen fragmenten waren, betiteld met bovenstaande vage omschrijving «eenige ornamenten». Daarna zijn de aldus verkregen aanwijzingen ter kennis gebracht van den Heer J. van Aalst, die in 1896 Controleur van Moentilan was, en tegenwoordig is geweest bij het merken der steenen, die door den Siameeschen Koning werden uitgekozen. De Heer van Aalst herinnerde zich echter niet meer, wat werd aangewezen en kon dus de mededeelingen der inlanders niet bevestigen.

Een tweede Europeesche ooggetuige was Dr. I. Groneman, te Jogjakarta, die mede tegenwoordig is geweest bij de selectie. Deze loochende, niettegenstaande hem bekend was, dat acht ossenkarren noodig waren geweest voor het transport naar Semarang, evenwel ten stelligste, dat er stukken van belang zouden zijn weggevoerd; en verklaarde, dat alleen meege-nomen waren: «eenige losse behouwen steenen, geen beeld, geen beeldwerk, geen unicum of zeldzaam stuk». In verband met den stelligen inhoud der officiële bescheiden kan die verklaring als onjuist ter zijde worden gesteld.

Wij zijn wat de hier bedoelde fragmenten betreft, dus uitsluitend aangewezen op de verklaringen van de verschillende inlandsche ooggetuigen; doch deze mededeelingen waren in veel opzichten zóó eenstemmig, dat ze naar onze meening als vrij betrouwbaar dienen te worden aanvaard, te meer daar de straks genoemde mededeeling van den mandoer volkomen bevestigd werd door de later in onze handen gekomen officiële stukken.

Wij zullen thans de fragmenten afzonderlijk behandelen.

1. Makara-spuier van de breede omgang.

Hieromtrent is elke twijfel buitengesloten. We vinden dit fragment terug op de oude foto's van Van Kinsbergen (Plaat 3, $\pm$ 1873) en Cephass ($\pm$ 1890).

Het stond op den noord-westhoek van de breede omgang, vlak naast de trap, die men vroeger tegen dezen hoek heeft aangestapeld. Natuurlijk hoorde die spuier thuis op den overeenkomstigen hoek van den hoofdmuur der omgang; ze was hier weggevallen en vermoedelijk is het enorme zware stuk tijdens de blootlegging door Cornelius (1814) vlak bij de vindplaats neergelegd.

De foto's van Cephass (Jogja) en Johannes (Magelang), genomen na 1896, bevestigen, dat die makara-spuier naar Bangkok verhuisd is. Het zou bitter te bejammeren blijven dat juist zulk een stuk mede begrepen moest zijn in het naar Bangkok overgebrachte, indien niet gelukkig vijf grootendeels gave en fraaie exemplaren te voorschijn waren gekomen bij de jongste ontgraving. Twee vrij goed geconserveerde, doch duchtig met teer en witkwas bewerkte stukken werden bovendien achterhaald op het erf van den vorigen Regent van Magelang, waar ze inderdaad in functie waren boven een badreservoir. Er ontbreken er thans nog vijf aan het oorspronkelijk aanwezige twintigtal.

Wat de kunstwaarde is van enkele dezer makara's moge blijken uit plaat 3, die een beeld geeft van een bij de uitgraving gevonden en sedert herplaatst stuk. Het is een voorbeeld van zuivere bouw-beeldhouw-kunst, waarin het liefkoosde olifantvischkop-motief harmonisch aangepast is aan de functie van waterspuier, een meesterstuk van sculptuur, dat treft door soberheid en kracht van compositie.

De voorheen geheel in het ongereede geraakte waterloozing van Boroboedoer is na de jongste herstellingen weer verzekerd en tijdens een regenbui spuwen de makara's arm-dikke waterstralen op de onderste omgang.

Op vijf plaatsen evenwel wordt het oog onaangenaam getroffen, door plumpe gootsteen, die de functie waarnemen der verdwenen makara-spuiers.

2. Twee leeuwekoppen van trapversieringen.

Het zal bekend zijn, dat de drie onderste trappen, die van

het tempelterrein achtereenvolgens voerden naar de breede omgang en den vloer der eerste gaanderij, op alle zijden vrijwel verdwenen waren. Van de versiering der trapvleugels konden we ons voorheen geen juiste voorstelling maken en de oude teekeningen van Cornelius en Wilsen waren ten deze onbetrouwbaar.

Sedert de jongste ontgraving is hierin verandering gekomen; het is gelukt uit de hier en daar opgegraven brokstukken ten slotte den oorspronkelijken opzet terug te vinden. Plaat 6 illustreert de gerestaureerde opgangen op den Westelijken gevel.

Bij de suppletoire voorstellen is er op gerekend, deze trappen ook op de drie andere zijden zoo mogelijk te herstellen, omdat de voornaamste stukken der trapvleugels in hoofdzaak voorhanden zijn. De illustratie toont ons, dat die der onderste trappen versierd zijn met het Kala-makara-ornament. Van deze vier trappen zijn alle makara's en Kala-koppen gespaard gebleven. Van de beide hooger gelegene is de versiering der vleugels in denzelfden geest opgelost; in stede van makara's vertoonen de einden der trapboomen hier evenwel voluten. Deze zijn alle teruggevonden, doch van de zestien oorspronkelijk aanwezige leeuwekoppen, waarvan een bovenaanzicht op plaat 7 is afgebeeld, ontbreken verscheidene exemplaren. Bij het zien der hiaten in de welhaast gerestaureerde trappen, zullen we wederom het wegschenken van twee dezer leeuwekoppen betreuren.

3. Twee Kala-koppen van nissen.

Volgens de verklaringen der Inlanders zouden twee ornamenten zijn meegenomen, behorende tot de Kala-makara-omlijsting der nissen, waarin de Dhyani-Boeddha's zetelen. Het betreft hier het boven-ornament dier nissen, de Kala-koppen, waarvan twee typen, onderscheidenlijk van de 2^e en van de 3^e gaanderij, zijn afgebeeld op plaat 8.

Er waren oorspronkelijk $104 + 88 + 72 + 64$ of 328 nissen met dergelijke Kala-koppen voorhanden en waar de voorraad afgestorte en bij de ontgraving gevonden exemplaren nog zoo ruim is, dat deze bij de voorgenomen restauratiën slechts voor een deel in het werk zullen kunnen worden gebracht, bestaat er geen aanleiding het gemis der beide hier bedoelde stukken al te zeer te bejammeren.

Volgens de afgelegde verklaringen zou het evenwel mogelijk kunnen zijn dat een der stukken niet behoorde tot de nis-omlijstingen, doch dat het een veel grootere kala-kop van een der poorten was, zooals afgebeeld op plaat 9. Ware dit het geval, dan zoude dat een geducht verlies moeten beteekenen.

4. Twee kleine dagob's van nistempeltjes of poorten.

De hier bedoelde dagob's vormen de bekroning der bouweenheid, die ten grondslag ligt aan de architectonische conceptie van de stoepa.

Men vindt ze op de lage kazementen van den hoofdmuur van de omgang en voorts op alle nissen en poorten der vier hooger gelegen gaanderijen.

Hun oorspronkelijk getal bedroeg op omgang en de vier gaanderijen achtereenvolgens $116 + 416 + 360 + 316 + 264$, of totaal 1472. Hiervan waren nog ongeveer 300 exemplaren op het bouwwerk aanwezig, terwijl er een 50-tal bij de ontgraving te voorschijn kwamen. Uit de omliggende dessa's, waar verscheiden dagobs, omgekeerd en een weinig ingegraven, werden aangewend als rijststampblokken, konden er ten slotte nog ruim 300 worden aangebracht.

De naar Bangkok overgebrachte exemplaren hebben voor het monument geen waarde.

5. Steenen met sprekend ornament.

We hebben geen juiste gegevens kunnen verzamelen omtrent hetgeen werd meegenomen aan «sprekende steenen», waaronder we te verstaan hebben steenen, eenmaal behoorende tot de reliefs, die een bepaalden tekst vertolken.

Volgens den een zou het aantal bedragen 23, volgens den ander ruim 30 losse steenen.

Eensluidend zijn de mededeelingen, betreffende het feit, dat ze grootendeels werden weggehaald van den voorraad fragmenten, die ter Westzijde gedeponneerd waren op de breede omgang, ten Zuiden van de trap; ook wordt met stelligheid getuigd, dat een gedeelte der sprekende steenen op elkaar stonden en te zamen een vrij compleet tableau vormden.

Het geldt hier steenen, afkomstig van de Jataka-illustraties der balustraden. Bij de eerste blootlegging door Cornelius zijn die in de gaanderijen aangetroffen stukken grootendeels op het tempelplein en de heuvelhellingen neergelegd; wat men op de breede omgang aantrof werd vermoedelijk daar gelaten en het schijnt, dat men voor enkele stukken later, misschien tijdens Wilsen's opname, getracht heeft den verloren samenhang terug te vinden.

Bij de jongste ontgraving werden vele sprekende steenen op het tempelplein, de heuvelhellingen en in de omliggende desa's aangetroffen en in de periodieke verslagen betreffende de Boroboedoer-restauratie (1907—1911) werd reeds vermeld, tot welke verblijdende resultaten de pogingen leidden, om de oorspronkelijke plaats dezer fragmenten weder terug te vinden.

Hier zij slechts gereleveerd, wat er uitsluitend betreffende de bovenste Jataka-reeks der eerste balustrade bereikt werd.

a. 35 zeer incomplete tafereelen werden door een of meer steenen vervuldigd tot tableaux, die nog wel een enkelen steen missen, doch die grootendeels voor den archaeoloog leesbaar zijn geworden.

b. 27 voorheen onvolledige tafereelen werden geheel gecompleteerd.

c. 13 tableaux, die *absoluut verdwenen waren*, konden zelfs weer bijeen gebracht worden tot evenveel leesbare tafereelen.

Opgemerkt dient te worden, dat van de hier bedoelde Jataka-reeks, totaal tellende 372 tableaux, nog slechts een 13-tal onleesbaar zijn, doordat ze of geheel verdwenen of al te zeer incompleet zijn, dat *zeven* van laatstbedoelde tafereelen liggen op de Westzijde, ten Zuiden der trap, d. i. juist de plaats, waar de sprekende steenen voor den Koning van Siam werden weggehaald.

Wij behoeven hier zeker niet met veel woorden te betoogen: *dat elke «sprekende steen» beschouwd moet worden als een belangrijk document; dat één enkele nieuw licht kan brengen in een tafereel; dat een groep van steenen den sleutel kan bevatten tot de indentificatie van een geheele reeks.*

Het verdwijnen van de hier bedoelde stukken is dus *een bijzonder groot verlies*; niet aan architectonisch schoon, maar voor de wetenschap, een verlies, dat zich zal doen voelen,

wanneer eerlang de archaeologen met toewijding en inspanning de resultaten zullen gaan doorvorschcn van de voltooide algeheele fotografische opname.

6. Een tempelwachter.

De tempelwachter, die naar Bangkok verhuisd is, stond voor de pasanggrahan; dit is «het eenigste voorhanden exemplaar raksasa», uit het telegram van den Resident van Kedoe, dd. 4 Juli 1896.

Het is het bekende beeld, door den Javaan betiteld met den naam «Oendagi» (werkmán). Wilsen trof het aan op den top van den heuvel, die eenige honderden meters ten Noord-westen van Boroboedoer ligt. In zijn opstel, voorkomende in het T. voor I. T. L. en V. K. 1858, deel 7, geeft hij daarvan eene uitvoerige beschrijving; op plaat CCCXCIII van Leeman's werk (1873), vindt men eene gebrekkige afbeelding.

Wilsen was bezorgd voor het lot van dezen wachter «wjl de Javaansche jeugd er weinig ontzag voor scheen te hebben». Hij bracht hem naar Boroboedoer voor de pasanggrahan, weinig vermoedende dat de Koning van Siam het beeld later weg zou voeren.

Wilsen eindigt zijn belangwekkend geschrift met deze ontboezeming: «Hopen wij dat deze grijze wachter de ruïne moge bewaken tegen verdere onheilen en verwoestingen, dat hij een beschermcr moge zijn van het aloude gedenkteeken van menschelijke kunst en vlijt; dat hij iedereen moge terughouden daaraan onheilge handen te slaan».

Van het hier bedoelde beeld is ons zelfs geen goede afbeelding, geen foto bekend en we kunnen dus geen oordeel uitspreken over de kunstwaarde. Ook weten we niet of het in de bedoeling der oude Boeddhisten lag den tempelwachter te doen dienen als voorpost op den heuvel, die beschouwd kan worden als dubbelganger van dien, waarop de stoepa verrees.

Het is mogelijk, dat het beeld tot Boroboedoer in geenerlei verband stond, doch zoolang dit niet onomstootelijk vaststaat, betreuren we, dat dit unicum verdween.

Boroboedoer, Oct. 1910.

Bijlage A.

N°. 1185.

BUITENZORG, 10 Juni 1896.

Naar aanleiding van den door den Koning van Siam te kennen gegeven wensch om bij Hoogst Deszelfs vertrek van Java een Boeddhabeeld van den Boroboedoer mede te nemen, zoude de Gouverneur Generaal gaarne zien, dat UHEdG. Zijne Majesteit, die voornemens is Djokjakarta te bezoeken, bij Hare komst in de gelegenheid wilde stellen de aldaar aanwezige verzameling Hindoebeelden, afkomstig van het erf der Residents-woning, te bezichtigen en Z. M. te vragen of Zij een dier beelden voor zich wil uitzoeken, in stede van er een van den Boroboedoer te bekomen, met het oog op de groote moeite, welke aan het overbrengen van een beeld van die tempelruïne is verbonden.

Mocht Z. M. hieraan gevolg geven en wellicht Uwe hulp inroepen voor het vervoer van het uitgekozen beeld naar Semarang of Soerabaja, dan kan UHEdG. zich gemachtigd beschouwen dat transport voor rekening van den Lande te doen plaats hebben, terwijl alsdan ten behoeve van de regeling der uitgave eene opgave van de gemaakte onkosten wordt tegemoet gezien.

Met het door den Koning van Siam op de bovenbedoelde vraag te geven antwoord gelieve UHEdG. t. z. t. Uwen ambtgenoot van Kedoe ten spoedigste in kennis te stellen, daar deze wordt uitgenoodigd om, voor het geval Z. M. bepaald een beeld van den Boroboedoer blijft verlangen, zijne tusschenkomst te verleenen om aan dat verlangen te moeten komen.

Door de mededeeling van het vorenstaande, met verzoek aan het daarbij uitgedrukt verlangen van den Gouverneur Generaal te willen voldoen, heb ik de eer van eene door Z. E. verstrekte opdracht mij te kwijten.

De 1^e Gouvernements-Secretaris,

(w. g.) NEDERBURGH.

*Aan
den Resident
van
Djokjakarta.*

Bijlage B.

JOGJAKARTA, 13 Juli 1896.

Met referte aan de missive van den 1^{en} Gouvernements Secretaris dd°. 10 Juni j.l. N°. 1185, heb ik de eer Uwe Excellentie eerbiedig mede te deelen, dat, aangezien op het residentserf de beelden niet aan Zijne Majesteit den Koning van Siam voldeden, omdat zij geleverd of bijgewerkt zijn, en hun oorspronkelijk karakter daardoor hebben verloren, de Resident met Zijne Majesteit was afgesproken, dat de Koning eerst den Boroboedoer zou bezichtigen om te zien of de beelden daar niet beter waren en zoo niet dan een keuze zou doen uit de beelden op het residentserf.

Wat het resultaat is geweest van de bezichtiging van den Boroboedoer zou ik Uwe Excellentie niet kunnen mededeelen en zult Uwe Excellentie waarschijnlijk van den Resident van Kedoe vernemen, doch van de beelden op het Residentserf heeft Zijne Majesteit niet nader gerept.

Echter zijn te Brambanan een menigte basreliefs en kleine beelden opgehoopt in een loods aldaar, waarvan men de herkomst niet kent, en omdat van elk beeld er verscheidene exemplaren zijn, kunnen er zeer goed een groot aantal gemist worden.

Van die beelden, allen zeer klein, heeft de Koning van Siam er een vijftal gevraagd en aangezien uit bovenaangehaalde missive blijkt dat het de wil van Uwe Excellentie is om zoo mogelijk gaarne aan het verzoek van den Koning te voldoen, heb ik geantwoord dat tegen Zijner Majesteits verzoek wel geen bezwaar zou bestaan doch alsnog de goedkeuring daarop van Uwe Excellentie zou worden gevraagd.

Eerbiedig verzoek ik mitsdien Uwe Excellentie die goedkeuring te willen verleen, tekenende ik hierbij aan dat het bestuur van de Archaeologische Vereeniging, waaronder Dr. Groneman, ook heeft verklaard, dat die beelden zonder eenig bezwaar kunnen worden gemist.

De w^d Resident,

(w.g.) . . . . . [onleesbaar].

*Aan Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal
van Nederlandsch-Indië.*

Bijlage C.

Telegram N°. 270.

TJIPANAS, 17/7-1896.

Dienst.

Resident Djokja.

Referte Uw brief dertien dezer landvoogd heeft geen bezwaar tegen afstand aan Koning Siam van door U bedoelde beelden van Prambanan.

W^d Alg. Secretaris,
(w. g.) NEDERBURGH.

Bijlage D.

N°. 1184.

BUITENZORG, 10 Juni 1896.

De Koning van Siam heeft den wensch te kennen gegeven om bij Hoogst deszelfs vertrek van Java een Boeddhabbeeld van den Boeroeboedoer mede te nemen.

Naar aanleiding daarvan is Uw ambtgenoot van Djocjakarta uitgenoodigd om Z. M. bij Hare komst te Djocjakarta in de gelegenheid te stellen de aldaar aanwezige verzameling Hindoebeelden, afkomstig van het erf der Residentswoning, te bezichtigen en Z. M. te vragen of Zij een dier beelden voor zich wil uitzoeken, in stede van er een van den Boeroeboedoer te bekomen, met het oog op de groote moeite, welke aan het overbrengen van een beeld van die tempelruïne is verbonden. Tevens is dien Hoofdambtenaar opgedragen om UHEdelGestrenge te zijner tijd ten spoedigste in kennis te stellen met het antwoord van den Koning op deze vraag en mocht U daaruit blijken, dat Z. M. bepaald een beeld van den Boeroeboedoer blijft verlangen, dan gelieve UHEdGestrenge Uwe tusschenkomst te verleen ten einde aan dat verlangen tegemoet te komen, met dien verstande evenwel, dat geen beeld mag worden afgestaan, door het wegnemen waarvan de kunstwaarde van den Boeroeboedoer zoude worden geschonden.

Voor het geval Z. M. een beeld van den Boeroeboedoer ontvangt en wellicht Uwe hulp inroept voor het vervoer daarvan naar Semarang of Soerabāia, kan UHEdG. zich gemachtigd beschouwen dat transport voor rekening van den Lande te doen

plaats hebben, terwijl alsdan ten behoeve van de regeling der uitgave eene opgave van de gemaakte onkosten wordt tegemoet gezien.

Door de mededeeling van het vorenstaande met verzoek aan het daarbij uitgedrukt verlangen van den Gouverneur-Generaal te willen voldoen, heb ik de eer van eene door Zijne Excellentie mij verstrekte opdracht mij te kwijten.

De 1ste Gouvernements Secretaris,
(w. g.) NEDERBURGH.

Aan den Resident van Kedoe.

Bijlage E.

Diensttelegram N°. 250.

MAGELANG, 4 Juli 1896.

Algemeenen Secretaris Tjipanas.

Referte Uwe missive 10 Juni jl. N°. 1184.

Koning Siam verlangt van Boro-Boedoer tempel vijf Boeddha-beelden in verschillende houdingen, twee leeuwen en eenige ornamenten, ook het eenigste voorhanden exemplaar raksasa, staande voor de pasanggrahan; van het overige gevraagde zijn meerdere exemplaren voorhanden.

Door inwilliging van het verzoek wordt kunstwaarde niet geschonden.

Verzoeken beleeft beslissing.

Resident van Kedoe,
(w. g.) AMENT.

Bijlage F.

Dienst. Telegram. N°. 212a.

TJIPANAS, 5 Juli 1896.

Resident Kedoe.

Referte Uw telegram gisteren.

Landvoogd heeft geen bezwaar tegen inwilliging verzoek Koning Siam inzake Boeddhabeelden.

w^d Algemeene Secretaris,
(Get.) NEDERBURGH.

TABELLARISCH OVERZICHT
VAN DEN TOESTAND DER BOEDDHA-BEELDEN
VAN BOROBOEDOER.

Bouw-deel	Nummers van de Nis-vakken	Oost	Zuid	West	Noord	Toelichting.
Omgang	1	a. h.	b.	a. h.	d.	De nissen zijn voor elke face afzonderlijk genummerd van hoek tot hoek en overeenkomstig de richting der pradaksina.
	2	a. h.	a. h.	a. h.	d.	
	3	a. h.	a. h.	b.	d.	
	4	a. h.	a. h. l.	a. h.	a. l.	
	5	b.	a. h. l.	a. h.	a. l.	
	6	a. h.	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	NOTATIES:
	7	b.	a. h.	a. h.	a. h. l.	
	8	d.	b.	a. h.	a. h. l.	a. h. = beeld geschonden, zonder hoofd.
	9	d.	a. h.	b.	a. h. l.	a. l. = beeld geschonden, zonder arm[en].
	10	d.	a. h. l.	a. h.	a. l.	a. h. l. = beeld geschonden, zonder hoofd en arm[en].
	11	d.	d.	a. h.	a. h. l.	b. = beeld gaaf.
	12	a. h.	a. h.	a. h.	a. l.	c. = " " en zeer fraai.
	13	b.	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	d. = beeld geheel verdwenen.
	14	a. h. l.	c.	b.	a. h. l.	N.B. Beelden, die slechts in geringe mate geschonden zijn, die b.v. een oorlel, of enkele vinger(s) missen, zijn toch als gaaf genoteerd en dus met b. aangeduid.
	15	a. h.	b.	a. h.	a. l.	
	16	a. h.	b.	a. h.	a. h. l.	
	17	a. h.	b.	b.	a. h. l.	
	18	a. h. l.	a. h.	a. h.	a. h. l.	
	19	a. h. l.	b.	b.	a. h. l.	
	20	a. h.	a. h. l.	b.	a. l.	
	21	a. l.	b.	b.	a. l.	
	22	a. h.	b.	b.	a. h. l.	
	23	b.	b.	b.	a. h. l.	
	24	b.	a. h.	a. h.	a. h. l.	
	25	a. h. l.	b.	a. h. l.	a. h. l.	
	26	a. h.	a. h. l.	c.	a. h. l.	Totaal.
Re-capitulatie	a.	17	14	16	23	70
	b.	5	10	9	—	24
	c.	—	1	1	—	2
	d.	4	1	—	3	8

Bouw-deel	Nummers van de Nis-vakken	Oost	Zuid	West	Noord	Toelichting.
1 ^e gaanderij	1	d.	b.	d.	a. h. l.	Als voren.
	2	b.	a. h.	b.	a. h. l.	
	3	d.	a. h.	a. h.	a. h. l.	
	4	d.	b.	b.	a. l.	
	5	a. h. l.	a. h.	b.	d.	
	6	d.	a. h.	a. h.	a. l.	
	7	a. h. l.	b.	b.	a. h. l.	
	8	a. h. l.	a. l.	b.	a. h. l.	
	9	b.	b.	b.	a. h. l.	
	10	c.	d.	b.	a. h. l.	
	11	a. h.	a. h.	a. h.	d.	
	12	a. h.	a. h.	a. h.	a. h. l.	
	13	a. h.	b.	a. h. l.	a. h. l.	
	14	a. h. l.	b.	a. h. l.	a. h. l.	
	15	a. h. l.	c.	a. h.	d.	
	16	a. h. l.	b.	a. h.	a. h. l.	
	17	a. h. l.	a. h. l.	a. h.	a. h. l.	
	18	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	a. l.	
	19	a. h. l.	a. h.	a. h.	a. l.	
	20	a. h.	b.	a. h.	d.	
	21	b.	a. h.	d.	a. h. l.	
	22	b.	d.	a. h.	a. h. l.	
	23	a. h.	a. h.	b.	a. l.	
	24	b.	a. h.	a. h.	a. h. l.	
	25	a. h.	a. h.	a. h.	a. h. l.	
	26	a. h. l.	a. h. l.	a. h.	d.	Totaal.
Re-capitulatie	a.	16	15	16	21	68
	b.	5	8	8	—	21
	c.	1	1	—	—	2
	d.	4	2	2	5	13

Bouw-deel	Nummers van de Nis-vakken	Oost	Zuid	West	Noord	Toelichting.
2 ^e gaanderij	1	a. h. l.	b.	a. h.	d.	Als voren.
	2	a. h.	b.	b.	a. h. l.	
	3	b.	c.	b.	a. h. l.	
	4	b.	d.	b.	b.	
	5	b.	a. h. l.	b.	a. h. l.	
	6	b.	b.	b.	b.	
	7	a. l.	a. h. l.	b.	a. l.	
	8	a. h. l.	b.	a. h. l.	a. l.	
	9	b.	b.	a. h. l.	a. l.	
	10	a. h. l.	b.	d.	a. l.	
	11	a. h. l.	a. h.	a. h. l.	a. l.	
	12	a. h.	a. h.	a. h. l.	a. h. l.	
	13	a. h. l.	a. h.	d.	a. h. l.	
	14	a. h.	a. h.	b.	a. h.	
	15	b.	b.	a. h. l.	d.	
	16	b.	a. h.	b.	b.	
	17	b.	a. h. l.	b.	a. h.	
	18	b.	a. h. l.	d.	b.	
	19	b.	d.	a. h.	a. l.	
	20	a. h.	a. h.	b.	a. h. l.	
	21	d.	a. h.	d.	b.	
	22	a. h. l.	b.	a. h.	a. h. l.	Totaal.
Re-capitulatie	a.	11	11	8	15	45
	b.	10	8	10	5	33
	c.	—	1	—	—	1
	d.	1	2	4	2	9

Bouw- deel	Nummers van de Nis- valken	Oost	Zuid	West	Noord	Toelichting.
3 ^e gaanderij	1	b.	b.	b.	b.	Als voren.
	2	d.	a. h. l.	b.	a. h. l.	
	3	a. l.	d.	a. h. l.	a. h. l.	
	4	b.	a. h. l.	b.	b.	
	5	b.	b.	b.	a. l.	
	6	a. h.	a. l.	b.	a. l.	
	7	a. h.	a. l.	b.	a. l.	
	8	b.	b.	b.	c.	
	9	b.	a. h. l.	b.	a. l.	
	10	b.	b.	b.	a. h. l.	
	11	b.	b.	b.	a. l.	
	12	c.	a. l.	d.	a. l.	
	13	a. h.	a. h. l.	a. h.	a. h. l.	
	14	a. h.	a. h.	b.	a. h. l.	
	15	b.	a. l.	b.	a. h. l.	
	16	b.	b.	a. h.	a. l.	
	17	b.	b.	a. h.	d.	
	18	b.	b.	a. h.	a. h. l.	
						Total.
Re- capitulatie	a.	5	9	5	14	33
	b.	11	8	12	2	33
	c.	1	—	—	1	2
	d.	1	1	1	1	4

Bouw-deel	Nummers van de Nis-vakken	Oost	Zuid	West	Noord	Toelichting.
4 ^e gaanderij	1	b.	d.	b.	a.l.	Als voren.
	2	a.h.l.	a.h.l.	a.l.	b.	
	3	b.	a.h.l.	a.h.l.	b.	
	4	b.	a.h.l.	a.h.	b.	
	5	b.	a.h.l.	b.	b.	
	6	a.h.l.	a.h.l.	b.	a.l.	
	7	b.	b.	d.	a.l.	
	8	b.	a.l.	a.l.	a.h.l.	
	9	a.l.	b.	a.h.l.	a.l.	
	10	a.l.	b.	b.	a.h.	
	11	a.l.	a.l.	a.l.	a.h.l.	
	12	a.l.	b.	d.	a.l.	
	13	a.h.l.	a.h.	d.	a.h.l.	
	14	b.	a.h.l.	d.	a.h.l.	
	15	b.	a.l.	d.	a.h.l.	
	16	a.l.	a.l.	d.	a.h.l.	Totaal.
Re-capitulatie	a.	8	11	6	12	37
	b.	8	4	4	4	20
	c.	—	—	—	—	—
	d.	—	1	6	—	7

Bouw-deel	Nummers van de dagobs	1 ^e terras	2 ^e terras	3 ^e terras	Toelichting.
Dagobs der cirkelvormige terrassen	1	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	De dagobs zijn voor elk terras afzonderlijk genummerd, beginnende met die, ten zuiden van de Ooster trappen en wederom overeenkomstig de richting der pradaksina.
	2	a. h.	a. h. l.	a. h. l.	
	3	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	
	4	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	
	5	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	
	6	a. h. l.	a. h.	a. h. l.	
	7	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	
	8	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	
	9	a. h. l.	a. h.	a. h. l.	
	10	a. h.	a. h.	a. h. l.	
	11	a. h.	a. h. l.	a. h. l.	Notaties als voren.
	12	a. h.	a. h. l.	a. h. l.	
	13	a. h. l.	a. h. l.	a. h. l.	
	14	a. h. l.	a. h.	d.	
	15	b.	b.	a. h. l.	
	16	b.	a. h.	a. h. l.	
	17	b.	a. h. l.		
	18	a. h.	a. h. l.		
	19	a. h.	a. h. l.		
	20	b.	a. h. l.		
	21	b.	a. h. l.		
	22	a. h. l.	a. l.		
	23	b.	a. h. l.		
	24	a. h. l.	a. h. l.		
	25	a. h. l.			
	26	a. h. l.			
	27	a. h.			
	28	a. l.			
	29	a. h. l.			
	30	d.			
	31	a. l.			
	32	b.			
Re-capitulatie	a.	24	23	15	
	b.	7	1	—	
	c.	—	—	—	
	d.	1	—	1	

ALGEHEELE RECAPITULATIE

BETREFFENDE DEN TOESTAND DER BOEDDHA-BEELDEN.

		Ge- schonden	Gaaf	Gaaf en fraai	Ver- dwenen	Totaal oor- spronkelijk v. or- handen.
Nissen	Omgang	70	24	2	8	104
»	1 ^e gaanderij	68	21	2	13	104
»	2 ^e »	45	33	1	9	88
»	3 ^e »	33	33	2	4	72
»	4 ^e »	37	20	—	7	64
Dagobs	1 ^e terras	24	7	—	1	32
»	2 ^e »	23	1	—	—	24
»	3 ^e »	15	—	—	1	16
Totaal		315	139	7	43	504

Slotopmerking:

Alle beelden, die bij den aanvang van de restauratie in 1907 op de breede omgang of het tempelterrein stonden, en ook die, welke bij de jongste ontgraving op het tempelplein, de heuvelhellingen of elders werden aangetroffen — uit den aard der zaak bijna alle zeer geschonden — zijn in voorheen ledige nissen geplaatst, en dus mede in dit overzicht opgenomen.

Een dertigtal beelden in de tabel aangeduid als hoofdeloos [a. h. of a. h. l.] werden tijdens de herstelling reeds voorzien van hoofden.

De losse hoofden werden ten getale van 51 bewaard in de naburige pasanggrahan. Bij de ontgraving kwamen er nog 9 te voorschijn, 7 werden aangebracht uit naburige desa's; 4 stuks werden opgespoord in Magelang, deels op het Europeesche kerkhof, deels in een kippenhok (!) van een bataljons kampement.

Eindelijk werden de 10 voorheen in het Bat. Museum berustende bijna alle zeer fraaie Boeddha-hoofden wederom naar Boroboedoer teruggezonden ten einde t. z. t. herplaatst te worden.

Uit het overzicht blijkt dat, rekening houdende met de thans aanwezige exemplaren, er nog omstreeks 130 losse Boeddha-hoofden van Boroboedoer her en der op den aardbol verspreid zijn.

AANVULLING.

Op blz. 298 hiervoor wordt betreffende het beeld van den tempelwachter vermeld dat hiervan geen goede afbeelding bekend is. Dr. N. J. Krom bericht mij dienaangaande dd°. 1 Nov.:

«Toevallig vond ik in het Ethnogr. Museum te Leiden een foto van dit beeld (onder 125f, in de teekeningen-verzameling). Het is een zeer fraai stuk, echte Boroboedoer-kunst, knielend, met een kort zwaard in de hand. Het schrik-aanjagend element geheel op den achtergrond, b. v. geen slangen; ook geen woesten haartooi, maar het haar eerst glad weggestreken en pas in den nek in krullen overgaand.»

Toevallig kreeg ook ik onlangs eene fotografische afbeelding van den tempelwachter onder de oogen. Ze komt voor op een opname van den Bataviaschen fotograaf Woodbury & Page (n° 45 van Album 2, Hofland, door den Heer Rouffaer geschonken aan de Koloniale Bibliotheek).

De foto geeft een beeld van de pasanggrahan te Borodoedoer.

De tempelwachter staat rechts voor den ingang, vermoedelijk op de plaats, door Wilsen voor hem ingeruimd. De afbeelding is klein, doch ze bevestigt het waardeerende oordeel van Dr. Krom voor de kunstwaarde van het beeld.

Hellevoetsluis, 3 Nov. '17.

T. VAN ERP.

Plaat 1.

Boroboedoer. — De zeven Boeddha-typen.

In het midden het merkwaardige, *onafgewerkte* beeld, aangetroffen in de centrale stoepa. Daaronder de beeltenis van den historischen Boeddha in predikende houding, zetelend in de opengewerkte stoepa's der cirkelvormige terrassen.

Rechts boven, Dhyani-Boeddha, Oost-gevel.

Links " , " " , Zuid-gevel.

Rechts onder, " " , West-gevel.

Links " , " " , Noord-gevel.

In den top , " " , hoogste gaanderij-muur (Zenith).

Borobodoer. — De verschillende Singha-typen.

Plaat 3.

Plaat 4.

Boroboedoer. — Poort met Singha's van den hoogsten gaanderij-muur,
Noord. — Achteraanzicht.

Plaat 5.

Boroboedoer. — Opgegraven en herplaatste Makara-spuier van de omgang.

Boroboedoer. — Trappen, voerende van het stoepa-plein naar de eerste gaanderij, na restauratie.

Plaat 7.

Boroboedoer. — Kala-kop, bovenornament der trapboomen.
Bovenaanzicht.

Plaat 8.

Boroboedoer. — Kala-koppen, bovenornament der nisomlijstingen
van de 2^e en 3^e gaanderij.

Boroboedoer. — Kala-kop, bovenornament eener poort-omlijsting.